

**"GA'P AG'ZALARI TEMASIN OQITIWDA INNOVACIYALIQ
TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANIW"(GAP BO'LAKLARI MAVZUSINI
O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH)**

Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iroq tumani 2-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi

Davlat(Qoraqalpoq) tili oliy toifali o'qituvchisi

Murtazayeva Malika Kuanishbayevna

Annotatsiya

Ushbu maqolada so'z birkmasi va gap bo'laklari mavzusida teng va tobe bo'g'lanish, so'z birikmasi va uning turlari, bog'lanishdagi grammatik vositalar, so'z birikmalarining ibora, qo'shma so'z va gaplardan farqi, gap bo'laklari, bosh va ikkinchi darajali bo'laklar, ularning qanday turkumlar bilan ifodalanishi, ularning o'rni, bog'lanish yo'llari atroflicha to'liq bayon qilingan. So'z birikmasi va gap bo'laklari mavzusini innovatsion texnologiyalar asosida o'rganishda mashg'ulotlarni ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida qurishi namunalari ko'rsatib o'tildi.

Kalit so'zlar: so'z birikmasi, tobe bog'lanish, grammatik vositalar, ibora, qo'shma so'z, gap bo'laklari, bosh bo'laklar, ikkinchi darajali bo'laklar.

Ikki va undan ortiq mustaqil so'z grammatik va ma'no jihatdan birikib, so'z birikmasini hosil qiladi. So'z birikmasi hokim so'z va tobe so'zdan tuziladi:

- 1) Tobe so'z – so'roqqa javob bo'lgan so'z(har doim tobe so'z birinchi keladi)
- 2) Hokim so'z – so'roqda qatnashgan so'z(har doim ikkinchi keladi)

Baland bino – qanday bino? Demak, baland – tobe so'z, bino – hokim so'z!

So'z birikmalarida har doim birinchi tobe so'z, keyin hokim so'z keladi. So'z birikmasi hokim so'zning qaysi turkumga oid so'z bilan ifodalanishiga qarab, ikki guruhga bo'linadi: otli so'z birikmasi, fe'lli so'z birikmasi. Otli so'z birikmasida hokim so'z ot va otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi(xullas, fe'ldan boshqa so'z turkumlari bilan): shaharning ko'chalari, hammasidan katta, chumchuqning chug'ur-chug'uri,

o'quvchilarning beshtasi, beqiyos o'lka, katta qishloq. Fe'lli so'z birikmasida hokim so'z faqat fe'l bilan ifodalanadi: kitobni o'qimoq, daftarga yozmoq, tez yugurmoq, ohista gapirmoq, ta'sirli so'zlamoq, zavq bilan o'qimoq. So'z birikmasida so'zlarning o'zaro birikish usullari. So'z birikmalari tarkibidagi tobe va hokim so'zning hech qanday qo'shimchasiz, faqat ohang va ma'nosiga ko'ra bog'lanishi bitishuv deyiladi: tez termoq, chiroyli gapirmoq, ishchan o'quvchi, mehribon ustoz. Tobe so'zning hokim so'zga tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishigi qo'shimchalari yoki ko'makchilar yordamida bog'lanishi boshqaruv deyiladi: do'stlarni hurmat qilmoq, g'alaba uchun kurashmoq, yoshlarga g'amxo'rlik qilmoq, sharoitga ko'ra yondashmoq. Bilan ko'makchisi savolda qatnashmasa –bitishuv! Zavq bilan tinglamoq, ishtaha bilan yemoq, ibo bilan kelmoq – bitishuv!

Taqqoslang:

- a) Qoshiq bilan yemoq – nima bilan yemoq –boshqaruv;
- b) Maroq bilan eshitmoq – qay holda eshitmoq –bitishuv.

Tobe so'zning hokim so'zga qaratqich kelishigi qo'shimchasi yordamida, hokim so'zning esa tobe so'zga egalik qo'shimchasi yordamida bog'lanishi moslashuv deyiladi: kitobning muqovasi, xonalarning kattarog'i, bizning sinfimiz, sizning ukangiz. Teng bog'lanish va tobe bog'lanish.

So'zlarning o'zaro bog'lanishi kki xil bo'ladi:

- 1) Teng bog'lanish – ikki so'zning teng huquqli, biri ikkinchisiga bo'ysunmay bog'lanishi:

opam va kitob, uy va tom kabi. Bir xil gap bo'lagi vazifasida kelib, ko'pincha bir xil so'roqqa javob bo'luvchi bo'laklarning o'zaro teng bog'lovchilar yoki sanash ohangi yordamida bog'lanishi teng bog'lanish deyiladi. Quyidagi vositalar teng bog'lovchi vazifasini bajaradi:

- a) biriktiruv bog'lovchilari – va, hamda, bilan;
- b) zidlov bog'lovchilari – ammo, lekin, biroq;
- c) ayiruv bog'lovchilari – yo, yoki, yo-yo, goh-goh, dam-dam;
- d) gumon yuklamasi – na...na;

e) kuchaytiruv-ta'kid yuklmasi - u, -yu, -da.

f) Sanash ohangi. Gapdagi so'zlar sanash ohangi yordamida bog'langanda ular vergul bilan ajratiladi va teng bog'lanishga olinadi: Navoiy, Bobur asarlari. Bunda Navoiy va Bobur so'zlari teng bog'langan.

2) Tobe bog'lanish – bir so'z(tobe so'z)ning boshqa bir so'z(hokim soz)ga bo'ysunishi orqali bog'lanishi: opamning kitobi, uyning tomi kabi. Bog'lovchi vositalar:

a) Ko'makchilar;

b) Kelishik qo'shimchalari;

c) Egalik qo'shimchasi;

d) Ohang(tobelantiruvchi);

e) Shaxs-son (ega kesim moslashuvi).

Davr talabi bilan bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalari dadil kirib kelmoqda. Maktab, akademik litsey va kasb-hunar maktablarining dars va darsdan tashqari ishlar jarayonida o'zbek tilini kengroq o'rganish imkonini beradigan axborot texnologiyalaridan, shu jumladan, elektron darsliklardan foydalanish yo'lga qo'yilmoqda. Bugina emas, elektron variantdagi badiiy asarlar ham kitobxonlarga havola qilinmoqda. Bularning barchasi bugungi yoshlarimizning fan asoslarini chuqur egallashlariga, og'zaki va yozma nutq madaniyatlarini takomillashtirishga, ma'naviy olamini yuksaltirishga xizmat qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiya talablari asosida turli usulda o'tkaziladigan dars shakllari xilma-xil bo'lib, ular o'z ichiga ham an'anaviy, ham noan'anaviy dars tiplarini qamrab oladi. Shu ma'noda, kasb-hunar maktablarda o'zbek tili fanini ham innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanib o'rganish nihoyatda samarador ahamiyatga ega. Kasb-hunar maktab o'quvchilarining intellektual salohiyati, yosh va fiziologik xususiyatlari, o'zbek tilining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, mazkur fanga tegishli mavzularni pedagogik texnologiyaning turli usullaridan foydalanib o'rganish mumkin. Bu xususiyatlar gap bo'laklari, bosh va ikkinchi darajali bo'laklarni o'rganishda ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Mazkur mavzularni o'rganish jarayonida o'qituvchi turli xil shakl va mazmundagi ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, ona tili fanini

samaradorligini oshirishga munosib hissa qo'shadi. O'zbek tilining qaysi bo'limi, qaysi mavzusi bo'lmasin, ularning deyarli barchasida ilg'or pedagogik texnologiyalarning turli usullaridan foydalanish imkoni katta. Bugungi kun ta'lim-tarbiya jarayoni har bir fan o'qituvchisidan katta mas'uliyat, yuksak salohiyat, doimiy izlanishlarni talab qilmoqda. Shunga ko'ra o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan har qanday mas'uliyatli ona tili o'qituvchisi darslarni dasturiy talablar asosida shakllantirsa, yangi innovatsion pedagogik texnologiyalardan mahorat bilan foydalana olsa, ona tili ta'limining samaradorligiga munosib hissa qo'shadi, o'quvchilarning teran bilimli, yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida kamol topishlariga erishadi.[5]

Xulosa

Bugungi kunda asosiy e'tibor o'quvchilarga fan bo'yicha chuqur bilim berishga bilim va ko'nikmalarini hayotda tatbiq qilib, amalda qo'llay bilishga qaratilgan. Ta'lim jarayonlarida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan o'rinli va unumli foydalanish, o'quvchilarni mustaqil va hamkorlikda ishlashga o'rgatib, berilayotgan mavzuning oson o'rganilishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. «Tilimizning tilla sandig'i». – T: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.[1]
2. Mahmudov N., va boshq. «Ona tili» 8-sinf. – T.: «Ma'naviyat», 2011. [2]